

ORTAÇAĞ ARKEOLOJİSİ

Erendiz ÖZBAYOĞLU

Yüzyılın ortalarında «tarih» kavramı ve buna bağlı olarak «tarih yöntemleri»nin gösterdiği evrim, birçok bilim dalı yanında arkeolojiyi de etkilemiştir. Tarihin, tek tek siyasi-askeri olaylar dizisi içinde değişken dalgalanmalara dayalı olarak anlatılması anlayışının yerini, uzun zamanlı tercihlere bırakmasıyla gerçekleşen gelişmede, sosyal öğelerin ağır bastığı, somut, kesin verilerin geçerli sayıldığı gözlemlenir. Fransız *Annales* okulunun temsilcisi F. Braudel'in söylediği gibi (*Ecrits sur l'histoire*, Paris 1969), kitlelerin yazgısına hükmeden olağanüstü kahramanların yönlendirdiği olaylar dizisini anlatan hikayeci tarih değil, artık, yaşamın değişik görünümünü yansıtan; en az değişen coğrafya, daha az değişen iktisat, en hızlı değişen siyaset katmanları üstüne kurulu, yer-zaman diyalektiğini ölçüt alan bir tarih yazarlığı söz konusudur. Bu sebeple de tarih, herhangi bir sınıflandırmanın dışındadır, tek bir tarih değil, çeşitli görüş açıları olan tarihler vardır. Böylece, bugün geçerli olan bir bakış açısı, yarın yerini başka bir bakış açısına ve başka bir tarih anlayışı ve yöntemine bırakacaktır. Günümüzdeki tarih yazarlığı anlayışı, L. Althusser, C. L. Strauss, E. Bloch, H. G. Gadamar gibi tarih bilimcilerin görüşleri doğrultusunda, tarihçinin tarihe «biyoloji fizyoloji, psikoloji, antropoloji, etnoloji, dilbilimi açısından eğilmesi gerektiği» şeklindedir (bkz. Ö. Sözer, *Anlayan Tarih*, Yazko Yayınları 1981).

Yeni tarihçiliğin Türkiye'ye yansıması, N. Göyünç, Ö. L. Barkan, H. İnancık, S. Özbaran gibi birçok tarihbilimcinin eserlerinde gözlemlenen yeni yöntem uygulamaları yanında, H. İnancık'ın «Türk tarih en çok tahrif edilmiş, bozulmuş bir tarihtir. Özellikle Osmanlıların sosyal tarihini baştan aşağı yeniden yazmak gerekir...

Herşeyi inkâr edilemeyecek belgelerle yeniden sunmak zorundayız» sözlerinde özetlenebilecek bir muhasebe, özeleştirir fırsatı da yaratmıştır (dünyada ve Türkiye’de tarih anlayışı üstüne bkz. S. Özbaran, «Tarihçi ve Toplum»; «Tarih, İnsan ve İklim», *Tarih İncelemeleri Dergisi*, I (1983); «Tarihin Alanı ve Yöntemi Üzerine Son Gelişmeler», III (1987).

Tarihin temelini insan emeği, doğayla birlikte gerçekleştirilen süreç, yani maddi süreç yerleştirildiğinde, insanı öne çıkaran, yaşamla ve çalışmayla ilgili olan herşey, inançlar, gelenekler, konut, yiyecek, hastalıklar, aletler... «maddi kültür»ü konu alan bir inceleme malzemesi ortaya çıkmaktadır. İşte ortaçağ arkeolojisi bu malzemeyi belgelemek ve yorumlamak işleviyle gerek duyulmuş bir bilim dalıdır. «Maddi kültür tarihi», günlük yaşam kavramının eleştirel bir incelemesi, insanın çevre, iş dünyası ve bedeniyle olan ilişkilerinin saptanması ise, ortaçağ arkeolojisinin görevi, bu saptamalardan sonra insanın geçmişte içinde yaşadığı mekânın bir tablosunu oluşturmaktır.

Önce Polonya’da, yüzyılın ortalarında kurulan ortaçağ arkeolojisi kürsüsü, «Maddi Kültür Tarihi Enstitüsü» (Instytut Historii Kultury Materialnej)’ne bağlı olarak, Prehistoria, Klasik, Erken Ortaçağ ve Sanayi Arkeolojileri bölümleriyle birlikte çalışmalarını sürdürmektedir. Fransa, Almanya, İtalya gibi başka Avrupa ülkelerinde de yaygınlaşan ortaçağ arkeolojisi kürsülerinde incelemeler ilerledikçe bu yeni bilim dalının kendi yöntem ve çalışma ortamı da belirginleşmektedir. Herşeyden önce ortaçağ tarihi izlerinin bulunduğu alanlarda uzmanların yöneteceği atölyeler açılır. Bir tür laboratuvar olan bu yerlerde, ortaya çıkarılan malzemenin analizi yapılmakta ve malzeme yeniden yerine iade edilmektedir. Klasik arkeolojiyle olan fark, inceleme malzemesinin sanat eseri ya da anıt yerine, günlük yaşam ya da iş dünyasına ait şeylerden oluşması -çünkü insanın günlük geçimi, işi, öğrenimi, yemesi içmesi, cinsel yaşamı günümüzde pekçok tarihinin ele aldığı konulardır- yanında, klasik arkeolojide olduğu gibi tarihi kaynağın bulunduğu anda yok edilmemesidir. Şöyle ki, çeşitli müzelerle nakledilen sanat eserleri yerine, ortaçağ arkeolojisinin yöntemine uygun olarak insan ürünleri katmanlar haline buldukları yerlerde sergilenmekte, böylece yerin kültürel yüzgörünümü

belgelenebilmektedir. Bu aşamada, coğrafya, etnoloji... gibi bilim dallarının, özellikle arşivlerden elde edilecek bilgilerin yardımına baş vurmak gerekir. Tapu defterleri; kadı tutanakları; terekeler; vasiyetnameler; başka sözleşmeler; toprak mülkiyeti, toprak dağılımı, fiyatlarla ilgili belgeler... incelenerek yerin tarih boyunca taşıdığı adlar, şimdi yok olan önemli yapılar, yollar... hakkında bilgi toplanacaktır. Demek ki ortaçağ arkeolojisinin belirgin bir kimlik özelliği de, buluntuya eski eser tüccarı ya da antikacı gözüyle bakmaksızın, günlük yaşam kalıntılarının zengin olduğu yerlerin ele alınmasıdır. Çünkü amaç, sit alanının üretim teknikleri, yiyecek tüketimi, ticaret eşyası, tarım araçları, günlük eşyalar... aracılığıyla sosyal ve ekonomik yapısının belgelenmesidir.

Üniversitelerde ortaçağ arkeolojisi bilim dalının kurulmasıyla bu alanda yapılacak çalışmalara temel oluşturacak malzeme, gelenekler, alışkanlıklar, törenler, sanat, askeri yaşam, pazar yerleri, yasalar, paralar...üstüne belgeleme de sağlanmış olacaktır.

Türkiye, farklı kültürlerin karşılaştırılması, bu kültürler arasında ortak sabitin bulunması, böylece bu kültürlerin daha iyi anlaşılması yolunda yapılacak çalışmalar açısından çarpıcı örnekler sunar : baraj yapımına feda edilen Samsat kenti bunlardan biridir. Prof. Dr. Nimet Özgüç başkanlığında bu kentte gerçekleştirilen kazılar sonucu Orta Tunç Çağından günümüze kadar ulaşan çeşitli dönem uygarlık ürünleri kat kat ortaya çıkarılmıştır. İki katmanda yer alan ortaçağ malzemesinin incelenmesiyle, sivil mimariyle ilgili bilgiler yanında -çünkü burada hiçbir yerde olmadığı kadar ev bulunmuştur-, yaldızlı bardak, kadeh, sürahilerden oluşan zengin bir cam koleksiyonu; nakış malzemesi; kuyumculuk araç gereçleri ortaya çıkarılmıştır. Artuklu, Atabey, Frank, Bizans ve Selçuklu egemenliğini yaşamış olan kent, Abbasi kuyumculuğuna ait, sarma, kabartma, boncuk yapımı gibi ilginç teknikler hakkında bilgi sunarken, keklik avında ya da haşhaş içiminde kullanılan kaplar hakkında da bilgi edinmemizi sağlamıştır. Buluntular arasında ayrıca, Büyük Selçuklu-İran mina seramiğinin Türkiye'deki tek örnekleri de vardır. Kent bugün sular altında kalmamış olsaydı, bu önemli ortaçağ merkezinde, çeşitli iktidarların maddi yapılaşmaları, saraylar, yollar, kaleler, surlar...yanında ya-

şamın her yönünü belgeleyebilecek çok sayıda malzeme de «yerinde» incelenebilecekti.

Marmaris Serçe Limanında bulunan batık da zengin yüküyle birlikte türünde ender bir örnektir. Yaklaşık 1025 yılında battığı anlaşılan geminin incelenmesiyle gemi yapım tekniği hakkında önemli bilgiler edinilmiştir. Buna göre, eski teknikten yenisinin geçiş dönemini belirleyen, kaburganın üstüne çivilerle kaplama oturulması, bugün de Bodrum teknelerinde uygulanan yapım tarzıdır. Ayrıca, cam ağırlıklar, balık ağı ağırlıkları, keramik, dama ve satranç parçaları, çapalardan oluşan gemi yükünün, o dönem sosyal-ticari yaşamına ışık tutması yanında, birçok anfora üstünde görülen işaretler, Balkan dünyasında kullanılan proto Türkçeye ilişkin bazı tezlerin geliştirilmesine yol açmıştır. Batığın, bulunduğu yerde, vakumlu bir fanus altında tuzlu su asidinden korunması ve bu şekilde incelenmesi elbette uçta bir öneriden öteye gitmez. Ancak, ortaçağ arkeolojisinin malzemenin bulunduğu yerde serailenmesi ilkesi de bu şekilde gerçekleştirilebilirdi.

Silifke yakınlarında, denizden yaklaşık 3 km. içerde, bozulmadan günümüze ulaşan Persenti ortaçağ arkeolojisi uygulama alanı olarak ilgi beklemektedir. Bölgenin yüzey araştırmalarını yapan Prof Dr. Semavi Eyice'nin çalışmalarından çıkarılan sonuç, bölgenin Bizans sivil mimari örnekleri bakımından zengin olduğu -İstanbul'da bu örnekler yok denecek kadar azdır ve Bizanslılar Efes'te Roma evlerini kullanmışlardır-, bölgeyi Konya Ovasına bağlayan yollar, kanallar yanında çeşitli zanaat ürünleri ve üretim tekniklerini yansıtan malzemeyle burada kendi başına bir kültür alanı olduğu doğrudur. Sözelimi, zeytinyağı yapımında kullanılan haznelere, değişik bir kültür örneği olarak ortaya çıkan münferit mezarlar, bazıları günümüzde de kullanılan sarnıç ve kuyular, bu bölgeye ilişkin «yeni» bir inceleme yöntemini gerekli kılar.

Baraj suları altında kalıp kalmayacağı kesinlik kazanmadığı için hâlâ kurtarılma umudu taşıyan Hasankeyf'te ortaçağ kültürü ilginç örnekleriyle günümüze ulaşmıştır. Yaklaşık iki bin yıllık geçmiş olan kent, toprakaltı ve topraküstü malzemesiyle yeni bilim dalının uygulama alanı olmaya adaydır.

İznik, Diyarbakır, Mardin, Konya Adana yöresi... de aynı uygulamaya aday gösterilebilecek birçok merkezden bazılarıdır.

Bu kentler üstüne şimdiye kadar yapılmış tarih incelemeleriyle arkeoloji verilerinin birleştirilmesi, başka bir deyişle, ortaçağ tarihçisi-ortaçağ arkeoloğu arasında sürdürülecek ortak çalışma, bütünsel bir tarih ortamına ulaşmada gerekli gözükmektedir. Ortaçağ insanının yaşam koşulları bu işbirliğiyle daha iyi anlaşılacak, insan emeğinin ürünleri, topografya tespiti, yapısal boyutlar, yapı teknikleri, yollar, su yolları, fırınlar, değirmenler, dokuma tezgâhları, silâh imalathaneleri ...çoğu zaman tarihin sunduğu yazılı belgelerden daha gerçekçi bir tablo sunacaktır.